

VAKFIN SOSYAL KÖNÜ

Prof. Dr. Bayram KODAMAN*

Vakıf Nedir?

Vakıf, toplumun veya insanlığın menfaati için şahsî servetin mülkiyetinden, sahipliğinden ve tasarruf hakkından tamamen ve ebediyen vazgeçmedir. Başka bir ifade ile, vakıf şahsî mal ve mülkün, Allah'ın rızasını ve toplumun duasını almak maksadıyla, hiçbir menfaat beklemeden toplum yararına gönüllü olarak kamulaştırılmasıdır. Bu tariflerden de anlaşılacağı üzere vakfın iki hedefi vardır : Birincisi toplumun maddî ve dünyevî ihtiyaçlarını gidermek, ikincisi ise ferdin mânevî ve uhrevî saadetini temin etmektir. O halde, vakfın konusu, sosyal bir varlık olan insan ve toplumdur. Dolayısıyla vakıf müessesesi her yönüyle ve haliyle sosyal bir müessesedir. Böyle olunca da, vakıf müessesesi insanî, içtimaî ve nihayet millî boyutlara sahip bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vakıf, insanî ve içtimaî bir müessesedir, çünkü vereceği hizmet her ferde ve her topluma, kısaca insanlığa dönüktür. Dinî bir müessesedir, çünkü ilhâmını ve mânâsını, islâm dininden almaktadır. Millî bir müessesedir, çünkü millî bir gelenek olarak Orta Asya'dan Rumeli'ye kadar Türklerle birlikte varlığını sürdürmüştür. Bu fikirlerden hareketle diyebiliriz ki, vakıf müessesesine İslâmiyet ruh, Türklük şekil verirken, yaptığı götürdüğü hizmetler ise ona evrensellik - sosyallik boyutu kazandırmıştır.

Neler, Nasıl Vakfedilebilir?

Bilindiği gibi, «neler vakfedilebilir» denince, hiç şüphesiz ilk akla gelen mal ve mülktür. Esas itibarıyla bu anlayış yanlış değildir. Ancak eksik veya yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü gayr-i menkul (taşınmaz) mal ve mülk dışında kalan diğer servetlerden de vakıf yapılabilir. Daha geniş bir anlam kazandırmak için denilebilir ki, bir insan hayatı boyunca kendi gayreti ile ve kendi menfaati için kazanabildiği servetlerinin bir kısmını

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı.

veya tamamını vakfedebilir. Nedir bu kazanılan servetler? Bunları üç ana başlık altında toplayabiliriz :

- 1 — Mal ve mülk (taşınır veya taşınmaz servetler),
- 2 — İlim ve irfan,
- 3 — Makam ve mevki.

Gerçekte toplumda bir kısım insanlar mal-mülk edinir, bazıları ilim sahibi olur, diğer bir bölümü makam ve mevkiye mâlik olur. Servet, ilim ve makam, hem fert için, hem toplum için önemli unsurlardır. Bu üç unsur, sahipleri tarafından egoistce, bencilce ve sadece kendi yararına kullanılırsa, toplum için tehlikeli birer silahtır. Toplum yararına kullanılırsa, topluma refah ve saadet getirir. İşte vakıf müessesesi, insanı, sahip olduğu mal, ilim ve hatta makamı toplum için kullanmaya sevk eder. O halde malı olan, fakiri düşünerek malını, ilme sahip olan cahili düşünerek ilmini, makamı olan yönetilenleri düşünerek yetkisini vakfedebilir. Yani malı, ilmi, makamı hizmete çevirebilir. Hizmette çevrilen mal, ilim, makam ise ebedileşir. İşte vakfın ruhu, mânâsı, sahip olunan serveti hizmete çevirerek, ebedileştirmek ve toplumun duasıyla Allah'ın rızasını kazanmaktır.

Kimler Vakıf Kurabilir?

Vakıf yapmak için mutlaka servet sahibi olmak gerekmektedir. Ancak sadece servet asla yeterli değildir. O halde servetin yanında ve belki de servetten önce dinî ve mânevî duygu, yani «inanç» - «îman» lâzımdır. Çünkü vakıf, esas itibarıyla yapılan hizmetin mânevî ürünlerini öbür dünyaya taşıyan, maddî ürünlerini bu dünyada bırakan kutsal ve sosyal bir köprüdür. Onun içindir ki inanç unsuru önemli bir şarttır. Vakıf yapanın kâmil insan özelliğine sahip olması lâzımdır ki, servetini vakfetsin.

Bilindiği üzere, İslâm dini fert için iki mücadele, yani iki cihad öngörmüştür. Birincisi **küçük mücadele** (küçük cihad) dır ki, kâfire ve kötülöklere karşı verilen mücadeledir; ikincisi ise, **büyük mücadele** (büyük cihad) dır ki, insanın nefsine, hislerine, arzularına, egoizmine karşı açmış olduğu sürekli ve amansız savaşın adıdır. Küçük cihadla mücadele vasıtası silah ve kanundur. Büyük cihadla mücadelenin vasıtası ise inançtır, îmandır, ahlâktır. O bakımdan nefsi terbiye etmenin, egoizmi yenmenin, hislere gem vurmanın mânevî yolu, inanç ve ahlâktan geçmektedir. Başka bir yolu şimdiye kadar bulunamamıştır. Maddî yolu ise, vakıf müessesesidir. Zira mal ve mülk hırsını ve egoizmini yıkacak temel silahların başında, vakıf müessesesi vardır. Şöyle ki :

Servetinin tamamını veya bir kısmını Allah adına hayırlı bir hizmete ve işe vakfeden bir kimse, toplum içinde ve Allah huzurunda kendisini psi-

kolojik olarak mesut ve bahtiyar hissedecektir. Servetini vakfeden insan hem sosyal hizmet vermenin, hem de dinî ibadet yapmanın hazzını duyacaktır. İşte fert için vakfın sosyal fonksiyonu budur. Bu şekilde dinî ve sosyal haz duyabilecek servet sahibi insanlar hakiki vakıf yapabilirler.

Vakfın Toplum Açısından Fonksiyonu :

Vakıfların toplum açısından fonksiyonları sayılamayacak kadar çok ve çeşitlidir. Bu bakımdan önemli gördüğümüz bazı noktalara temas etmekte yetineceğiz. Bundan evvel vakfa toplum için sosyal görevler yükleyen özelliklerin neler olduğunu söylemekte yarar vardır. Bunlar şunlardan ibarettir :

- 1 — Vakıf, serveti sürekli sosyal hizmete dönüştürür,
- 2 — Vakıf, serveti toplum yararına kamulaştırır,
- 3 — Vakıf, serveti kutsallaştırır,
- 4 — Vakıf, maddî servete mânâ kazandırır,
- 5 — Vakıf, özel mülkiyeti ve serveti mazur gösterir ve mûnisleştirir,
- 6 — Vakıf, serveti sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın vasıtası haline getirir,
- 7 — Vakıf, toprağın tapusunu millete vererek, toprağı vatanlaştırır,
- 8 — Vakıf, insanı insana sömürtmez ve muhtaç ettirmez.

Yukarıda saydığımız ve daha başka özellikleriyle vakıf tamamen sosyal (dinî ve millî) muhtevalı bir müessesedir. Sosyal fonksiyonu da bu özelliklerinden ileri gelmektedir. Sosyal fonksiyonu da bu özelliklerinden ileri gelmektedir. Sosyal fonksiyon derken vakfın topluma her hususta verdiği, verebileceği hizmetleri anlıyoruz. Dolayısıyla yol kenarındaki çeşmeden, kervansaray; dağ başındaki zâviye ve tekkeden en büyük medreseye; ufacık bir mescitten büyük câmilere; handan hamama; aşevinden hastaneye kadar, toplumun bütün fertlerine hizmet verebilen her sosyal eseri, vakıf müessesesinin ilgi sahası içinde görebiliyoruz. Bu kadar geniş bir sahaya hitap eden vakıf müessesesi toplumun kültürünü, eğitimini, politikasını, ekonomisini, ahlâkını, dinini, sanatını ve düşüncesini mutlaka müsbet yönde etkiliyecektir. Bu haliyle, yani topluma verdiği hizmet bakımından, vakıfların devlet sektöründen ve özel sektörden önde geldiğini görüyoruz. Bunun için biz vakıflara **kutsal sektör** veya **üçüncü sektör** diyoruz. Böyle denmesinin de, verdiği hizmetlerin kutsallığı açısından uygun olacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı Vakıf Müessesesinden Bir Örnek :

Konunun daha net anlaşılması için bir örnek vermeyi faydalı bulduk. Bilindiği gibi Osmanlı devletinde vakıf yoluyla varlığını sürdüren ve kamu

yararına önemli sosyal hizmetleri yerine getiren kuruluşların başında «Külliyeler» vardır. Külliye, bugünün kültür merkezlerine veya Üniversite kampüslerine benzetmek mümkündür. Bu benzerlik şüphesiz şekildedir. Zira muhtevada farklılıklar mevcuttur.

Külliyeler şudur : Ortada büyük bir cami; etrafında medrese, mektep, kütüphane, hamam, aşevi, çeşme, hastane, dükkânlar, işyerleri gibi binalar vardır. Bu mekân içinde müderrisler, talebeler, yolcular, hastalar, fakirler, zenaatkârlar, zenginler ve cami cemaati iç içedir. Nitekim Külliye'nin bugünkü üniversite kampüslerinden önemli bir farkı da, şehir merkezlerinde halkla iç içe olmasıdır. Bu külliye insanın her türlü ihtiyacına cevap verebilecek ve her insana hitap edebilecek şekilde örgütlenmiştir. **Medrese** akla, beyne, aydınlar; **cami** gönüllere, kalplere, cemaate; **aşevi** midelere, aç ve fakirlere; **hastane** hastalara; **hamam** bedenlere; **dükkânlar** sanat ve zanaat erbabına; **han** yolculara hitap etmektedir.

Kısaca vakıf müessesesi olan külliyelerde her insan beyninin, midesinin, kalbinin açıklığını ve eksikliğini giderebilir. Hamamda beden, camide mânen temizlenebilir, hastanede şifâ bulabilirdi. Ayrıca halk külliyelerden her türlü haberi, her türlü sağlam bilgiyi alma imkânına da sahipti. Zira medresedeki müderris, camide cemaate ders veriyor ve ilmini-bilgisini halka aktarıyordu. Ayrıca, imparatorluğun çeşitli köşelerinden gelen insanlar oralardan haberler getirerek bunu diğer insanlara anlatıyorlardı. Böylece haberleşme ve kamuoyu oluşması gerçekleşiyordu. İşte bütün bunlar vakıflar sayesinde olmuştur. Bugün şüphesiz külliye aynen canlandırmak imkânsızdır, ancak onlardan ilham almak da imkânsız değildir.

Sonuç

Netice itibarıyla Selçuklular ve Osmanlılar zamanında hemen hemen bütün kamuya ait sosyal hizmetleri yürüten millî ve dinî bir müessese olan vakıflar dünyevî ve uhrevî özelliğini kaybettirmeden teşvik edilir, yeni şartlara uydurulur ve modernize yapılırsa, devlet ve özel sektörün yanında ciddi ve faydalı bir üçüncü (kutsal) sektör olarak toplum hayatında kendi yerini alır. Özellikle ilkokuldan üniversiteye kadarki eğitim, kültür ve ilim hayatımız vakit müessesesiyle takviye edilmelidir. Bunun için mânevî motivasyonun gerekli olduğu inancındayım.

Kısaca vakıf müessesesi Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında medeniyet hareketidir. Bunun böyle olduğunu, isteyen herkes bir medresenin kapısında, bir caminin minaresinde, bir vakfiyenin satırında, bir türbenin mezar taşında görebilir, duyabilir, hissedebilir.